

Från Arbetarrörelsens Tankesmedja

David Brolin

Om Enzo Traverso: Förintelsen i marxistiskt perspektiv

Enzo Traverso, italiensk intellektuell och aktivist, har intresserat sig för nazismens brott. I essäsamlingen [Auschwitz, Marx och nittonhundratalet](#) [på marxistarkivet] har han kommit något mycket intressant – och tragiskt – på spåren, skriver David Brolin i Tiden nr 1/07.

Enzo Traverso är en skarp italiensk intellektuell och aktivist, bosatt i Frankrike där han undervisar i statsvetenskap. På senare år har han speciellt intresserat sig för nazismens brott och dess relation till vår europeiska kultur.

I essäsamlingen *Auschwitz, Marx och nittonhundratalet* har han kommit något mycket intressant – och tragiskt – på spåren. Det handlar om vårt – och i synnerhet marxismens – förhållande till Auschwitz. Auschwitz har blivit något av en symbol för 1900-talets mest avskyvärda brott.

Men det finns andra namn som vi kommit att förknippa med barbariet: Holocaust och Shoa. Det förra kommer från latinets ord för brännoffer, medan det senare är hebreiska och betyder förintelse. Traverso menar att framför allt det religiöst färgade Holocaust, men också Shoa ger felaktiga associationer. Således är kort och gott "Auschwitz" att föredra.

Hur skall denna monumental katastrof tolkas? Vilken är dess betydelse? Folkmordet på de europeiska judarna under andra världskriget är en händelse som somliga forskare beskrivit som så extradordinärt och så fasansfullt att alla jämförelser bleknar. Förintelsen blir i slutändan omöjlig att förstå, ett slags mysterium eller "svart hål" som motsätter sig alla analysförsök.

Den åsikten delas inte av Traverso, han ser den som mystifierande. Vad det gäller är att analysera den som en unik men samtidigt jämförbar storhet. Auschwitz är en kvalitativt ny typ av folkmord (industriell utplåning av en hel folkgrupp) som genomfördes inom ramarna för en kapitalistisk och imperialistisk värld.

Traversos betraktelser centreras kring frågan om hur marxistiska kritiker förhållit sig till förintelsen av judarna. Resultatet är ganska magert, menar Traverso. Med få undantag (till vilka han räknar Frankfurtskolans Theodor Adorno och Max Horkheimer och deras *Upplysningens dialektik* (1943/44) och den belgiske marxisten och trotskisten Ernest Mandel¹) finner man en tystnad kring denna problematik.

Marxister har i stort sett undvikit att konfrontera sina teoretiska och vetenskapliga utgångspunkter med förintelselägrens verklighet. Intresseväckande är tanken att Auschwitz teoretiskt utmanar marxismen och ifrågasätter centrala axiom i teoribildningen, den är ett "lackmustest" för alla Marx-inspirerade tänkare. Denna utmaning har man inte tillräckligt tagit på allvar.

Hur korrekta än Mandels och den traditionella marxismens förklaringar är så saknas fortfarande mycket. De materiella faktorernas och kapitalintressenas primat vid förklaringar av samhällsliga och historiska skeenden har gjort att det särpräglade med Auschwitz hamnat i bakgrunden.

¹ Mandels mest sofistikerade försök att analysera Förintelsen gjordes i ett föredrag 1988, översatt och bifogat som "De materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för nazisternas folkmord" i Ernest Mandel, [Vad Andra världskriget egentligen handlade om](#) (Bokförlaget Röda Rummet, 2005)

Man har – med rätta – jämfört med koloniala massakrer och folkmord, men mer sällan analyserat nazisternas industrialiserade folkmord såsom ett försök att biologiskt omforma mänskligheten. Detta marxismens tiggande väcker tvivel om dess förmåga att begripa 1900-talets barbari. Det finns historiska och ideologiska orsaker till denna relativa ”tystnad”.

Judarna spelade en viktig roll i arbetarrörelsen under sent 1800-tal och ända fram till andra världskriget. Judeförintelsen satte punkt för detta samarbete, liksom den satte punkt för den marxistiska diskussionen om den ”judiska frågan”. Tystnaden om dödslägrens fasor var inte något speciellt som utmärkte de inom vänstern och arbetarrörelsen. I själva verket så tog det ett tag innan forskarna började intressera sig för det specifika och unika med förintelsen av judarna. 1945 var Buchenwald symbolen för nazismens brott, inte Auschwitz.

Traverso återkommer flera gånger till tesen att folkmordet bestämdes av ”ideologiska imperativ”. Han skriver att modern biologisk rasism och Hitlers paranoida anti-semitism var den viktigaste orsaken bakom förintelsen, och att ekonomiska, politiska eller militära aspekter fick ge vika. Samtidigt heter det att folkmordet var en ”produkt av kriget”.

I själva verket pekar Traverso på en rad faktorer som spelar in. Ideologin är en nödvändig men inte tillräcklig förklaring – men den är ändå ”i sista hand” bestämmande. Trots detta påstående är det svårt att se Traverso som anhängare av intentionalismen (den forskningsinriktning som anser att folkmordet på judarna orsakades av nazismens idéer och Hitlers rabiata judehat). – Om intentionalismen se t.ex. Henrik Bachner ”Hitlers drivkraft låg i judehatet”, *SvD* 23/1-2007).

Traverso kan sägas förorda en modifierad funktionalism (funktionalism kallas den forskningsinriktning som betonar byråkratins och maktstrukturernas roll och de växlande samhällsliga omständigheterna). Folkmordet var inte en oundviklig produkt av 1920-talets Hitler-propaganda).

Författaren anser att man inte skall överbetona ekonomin (som Ernest Mandel gör). Ur ekonomisk synvinkel var det ett föga rationellt företag att utrota judarna. Den spänning som fanns i den nazistiska maktapparaten mellan ideologi och ekonomi, mellan rasbiologi och kapitalistiskt profitintresse (IG Farben m.fl.), ja som rymdes inom själva SS, löstes slutligen genom att ”ekonomiska intressen underordnades utplåningskrav”.

Traverso är kanske lite väl säker på den punkten. Man får intrycket av att han anser frågan utagerad och avgjord (han refererar bl.a. till den erkände Förintelsehistorikern Raul Hilberg som beskrivit Förintelsens ”anti-ekonomiska” karaktär i *Hur de europeiska judarna förintades*).

Att ekonomiska intressen i Tredje Riket fick vika finns det exempel på (Traverso pekar bl.a. på utplånandet av ghettona våren 1942 som ledde till produktionsbortfall). Betyder detta att ekonomiska motiv inte spelade en viktig roll? Författaren beaktar exempelvis inte tillräckligt folkmordet på de ryska judarna vid anfallet på Sovjetunionen 1941.

Om detta kolonialkrig/förintelsekrig och dess syften skriver Sven Lindqvist i *Utroda varenda jävel*: ”Avsikten med erövringen var inte främst att mörda judar, lika lite som amerikanernas avsikt när de trängde västerut var att mörda indianer. Avsikten var att utvidga det egna livsrummet.” Och vidare: ”För troende nazister var judemorden ett sätt att förverkliga partiets mest centrala programpunkt. För mindre troende var morden ett praktiskt sätt att minska livsmedelsförbrukningen och göra plats för kommande tysk bosättning. Den tyska byråkratin talade om ‘avjudningen’ (‘Entjudung’) som ett sätt att undanröja ‘övertaliga ätare’ (‘überzähligen Essern’) och därigenom skapa ‘balans mellan befolkning och näringsutrymme’”.

Den förintelsehistoriker som idag kanske starkast förfäktar idén om ekonomiska aspekter på judeförintelsen är Götz Aly. Han anser – knappast okontroversiellt – att plundringen av judiska tillgångar höll Tysklands ekonomi vid liv och gav dess befolkning en hygglig levnadsstandard. Men det finns andra historiker, exempelvis Arno J. Mayer, som liksom Lindqvist ovan understrukt såväl ekonomiska som demografiska drivkrafter. Aly och Mayer är omnämnda men tyvärr inte närmare analyserade eller kritiserade i Traversos bok.

Traverso lokaliserar svagheter i marxismen, men vill råda bot på dessa genom att revitalisera de fruktbara dragen i den marxistiska traditionen. Ett sådant är civilisationskritiken.

Vi måste förstå att revolutionen är en ”nödbroms” (Walter Benjamins ord) och socialismen en ”annorlunda civilisation”. Auschwitz var ett modernt barbari och massmorden en produkt av vår kapitalistiska civilisation med all sin vetenskapliga och tekniska rationalitet.

Socialismen kan inte fortsätta på den vägen. Det positivistiska och evolutionistiska framstegstänkandet och tron på de blinda produktivkrafterna inom marxismen är passé. Socialism innebär att dra i bromsen och växla in på ett helt nytt och annorlunda ”utopiskt” spår. Bara så kan man undvika att återigen hamna i ”helvetets förgård”.

Se även

Ernest Mandel:

[Den judiska frågan efter andra världskriget](#)

[Noteringar under läsningen av Enzo Traversos ”Marxisterna och judefrågan”](#)